

ЎЗБЕК МУСИҚА САНЪАТИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ
ОСОБЕННОСТИ УЗБЕКСКОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА
PECULIARITIES OF UZBEK MUSICAL ART

Умрзаков Ислон

ЎзМУ “Ижтимоий фанлар” факультети

3 курс таянч докторанти

Аннотация: Ушбу мақолада мусиқа ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан муайян мазмунни ифодалаш учун муҳим омил эканлиги очиб берилган. Шу билан бирга мусиқанинг кишиларда жўшқин ҳис-туйғу уйғотадиган, унинг руҳиятига таъсир этадиган, турли воқеа ва ходисаларга муносабатни аниқлантирадиган санъат соҳаси сифатида ёритиб берилган. Шунингдек, ўзбек мусиқий тараққиётнинг дастлабки босқичларида айрим этнографик гуруҳлар фақат бир овозли мусиқа яшаш шаклларида эга бўлганлиги асослаб берилган.

Калит сўзлар: ижод психологияси, эстетик қонуният, мелодик эшитиш, «Ёввойи Чоргоҳ», «Ёввойи Ушшоқ», «Ёввойи Танавор», ёки «Дайди Танавор», «устоз», «уста», «ҳофиз».

Аннотация: В данной статье раскрывается, что музыка является важным фактором выражения определенного содержания с социально-философской точки зрения. При этом выделяется музыка как область искусства, вызывающая в людях страстные чувства, воздействующая на их психику, определяющая реакцию на различные события и явления. группы имели только одnogолосные музицирующие формы.

Ключевые слова: психология творчества, эстетический закон, мелодический слух, «Дикий Чоргоҳ», «Дикий Ушшак», «Дикий Танавор», или «Дайди Танавор», «хозяин», «хозяин», «хафиз».

Abstract: This article reveals that music is an important factor for expressing certain content from a socio-philosophical point of view. At the same time, music is highlighted as an art field that evokes passionate feelings in people, affects their psyche, and determines the reaction to various events and phenomena. Also, it is justified that in the early stages of Uzbek musical development, some ethnographic groups had only one-voice music making forms.

Key words: psychology of creativity, aesthetic law, melodic hearing, “Wild Chorgoh”, “Wild Ushshaq”, “Wild Tanavor”, or “Daydi Tanavor”, “master”, “master”, “hafiz”.

Муסיқа нафақат қатор фанлар предмети, балки инсон дунёси онтологиясини, инсон фаолиятининг турли шакллари қамраб олган ҳодисадир. Рус файласуфи А.Ф.Лосевнинг фикрича: «муסיқа мантиқ фанининг предмети»⁴⁶. Шу билан бирга муסיқа санъатнинг бир тури сифатида санъатшунослик ва эстетика фанларининг предмети бўлиб хизмат қилади. Муסיқа ижод психологияси фанининг ҳам предмети. Демак муסיқа муаммоларини ижтимоий-маданий ҳодисалар йиғиндисидан назарий таҳлил қилиш орқали уни фундаментал илмий тадқиқотлар комплексининг предмети экани ижтимоий-фалсафий таҳлил қилиш мумкин. Бу эса махсус фан - муסיқа фалсафасини - яъни дунёни муסיқа орқали аниқлаш фанини вужудга келтиради.

Шу билан бирга, муסיқа нола ва оҳангга асосланиши билан эстетик қонуниятга айланади. Л.Турсунова фикрича: «Бу эстетик қонуният муסיқанинг ўзига хос хусусияти бўлиб, улар асосида инсон воқеликни ҳис этади, у билан эстетик муносабатга киришади ва воқеликни бадиий образларда акс эттиради»⁴⁷. Унинг ижтимоий моҳияти, маънавий аҳамияти ҳамда шахс ва жамият камолотидаги ахлоқий-эстетик мазмуни билан боғлиқ масалаларни таҳлил этган ҳолда муסיқанинг бадиий-эстетик идеални шакллантириш, шунингдек, муסיқанинг ижтимоий-маънавий борлиқдаги гўзалликни уйғунлаштирувчи, эстетик қадриятларни қарор топтирувчи омил сифатидаги мазмунига эътибор қаратилади.

Муסיқа мавжудлигининг бир хусусияти бу - акустик тўлқиндир, лекин муסיқа фалсафасини қизиқтирадиган масала товушни муסיқага айлантирувчи шартлар қандай бўлишида эканлигини таъкидлаш лозим. Хусусан, товушнинг муסיқага айланишига унга эҳтиёж борлиги билан аниқланади, чунки у ҳаётнинг жараёнларни қайта тиклашга, уларни акс эттиришга йўналади ва хизмат қилади. Пифагор биринчи бўлиб товушнинг баландлиги торнинг узунлигига боғлиқлигини аниқлади, муסיқадаги интерваллар ва бошқа қонуниятларни рақамлар ёрдамида ифодалаб, шу асосида муסיқани математик фанларга таалукли деб ҳисоблади ва муҳими муסיқани қонунот маҳсули деб таърифлаган. Жумладан, А.Шопенгауэр ёзишича: «Афлотун муסיқий пардаларнинг баъзи хусусиятлари орқали инсон руҳиятини тарбиялаш мумкинлигини таъкидлади»⁴⁸.

Адабиётлар таҳлилича, ўзбек муסיқий таракқиётнинг дастлабки босқичларида айрим этнографик гуруҳлар фақат бир овозли муסיқа ясаш

⁴⁶ Лосев А.Ф. Музыка как предмет логики. – М.: 1990. – Б.195-392.

⁴⁷ Турсунова Л. Ёшлар муסיқа маданиятини тадқиқ этишининг долзарб вазибалари // Международный научный журнал № 11 (100), часть 2 «Новости образования: исследование в XXI веке». 2023. – Б. 657

⁴⁸ Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М.: Республика, 1992. – Б. 214.

шаклларига эга бўлган (масалан, татарлар, мари, бошқирдлар ва бошқа айрим миллат вакиллари. Бирок, ҳатто назарий жиҳатдан ҳам қарама-қарши ҳодисани, яъни оҳангдор бўлмаган ҳолда гармоник муסיқа яшашни тасаввур қилиб бўлмайди. Шуниси характерлики, у ёки бу асарларда мелодик эшитишга нисбатан ўхшаш ҳолатларнинг тавсифлари йўқ. Мелодик эшитиш онтогенезда осонроқ, иерархик ҳолатда пастроқ бўлиши туфайли гармоник эшитишга нисбатан анча тез, табиий ва ихтиёрсиз ривожланади.

Ўзбек миллий муסיқасининг бир хусусияти гармония бўлиб, ушбу тушунча муסיқани гўзал сайқаллайдиган, товушларнинг эшитилишини янада жозибадор этадиган ноталар йиғиндисидир. Шунингдек, оддий, муסיқага алоқаси бўлмаган инсон гармонияни яққол эшитмаслиги мумкин, аммо, унинг ёқимлилиги барчага бирдек сезилади. Айниқса, бугунги кунда ўзбек мумтоз асарларида ҳам гармониянинг кенг ишлатилиши, ундан миллий куй ва кўшиқларда фойдаланилиши янги оҳанглар билан халқ ичига кириб бораётганини кўришимиз мумкин.

Ўзбек миллий муסיқасининг инсонни даволаш хусусиятига келадиган бўлсак, бугунги замонавий тиббиёт соҳасида ушбу усулдан кенг фойдаланилади. Ҳатто-ки, шифохоналарда алоҳида муסיқа хоналари ҳам ташкиллаштирилиб, инсонлар даво топишлари йўлга қўйилган. Ушбу тажриба асосан чет эл тажрибаларида кўплаб кузатилади. Шу билан бирга, инсоннинг саломатлигига жиддий зарар келтириб, унда девиант хулқ атворнинг вужудга келишига хизмат қилувчи оҳанглар, жанрлар ҳам йук эмас. Масалан, оғир рок, металл жанрдаги куй ва кўшиқлар агрессив характерга эга. Уларни тинглаш оқибатида инсонда салбий драйв пайдо бўлади ва асаблар таранглашади. Натижада, инсоннинг ҳатти-ҳаракатларида бевосита норационал ҳолатлар кузатилади.

Бундан ташқари, муסיқанинг психологик хусусияти бугунги кунда ҳар қадамда учрайдиган жараён, десак адашмаган бўламиз. Чунки, ОАВлар орқали дунёнинг исталган бурчакларидан бизга ахборотлар, турли хилдаги материаллар келиб тушади. Булардан бири, диний экстремизм, шафқатсизлик, ёвузлик, кўрқув ва ғайриинсоний ғояларни тарғиб этишда фойдаланиладиган пропагандалардир. Эътибор бериб қарайдиган бўлсак, шундай ёт ғояларни илгари сурувчи материалларда ваҳимали, баланд овозли зарбли чолғулар ва агрессив характерга эга товушлардан кенг фойдаланилади.

Ўзбек миллий санъатининг энг кенг тарқалган юналишларидан бири мақом ҳисобланади. Хусусан, мақомнинг бошқа муסיқа жанрларидан

ажралиб турадиган асосий белгиси, уларнинг ҳажми катталиги ва кўп қисмлигидадир. С.Б.Муртозова ёзишича: «Шогирдлар шундай катта муסיқий асарларни эшитиш ва кўриш орқали эслаб қолишлари лозим бўлиб, бунинг учун жуда катта қобилият талаб этилган»⁴⁹. Шу боис, мақом жанри ўзбек муסיқа санъатида энг қийин жанрлардан ҳисобланади. Мақом асарларидаги ним пардалар, матнлар, ғазаллар, усуллар, авж пардалари ва ижро йўллариининг мураккаблиги катта билим, тажриба ва укув талаб қилади. Аммо, қобилият масаласига келадиган бўлсак, унинг устида ишлаш мумкин. Умуман муסיқа соҳасида қобилияти йўқ инсон ҳам, катта меҳнат ва истак натижасида маҳоратли ижрочиға айланиши мумкин. Бундай мисолларни ҳаётда кўплаб учратишимиз мумкин. Айниқса, ўқувчилар ва талабалар ўртасида бундай ҳолатлар кўплаб кузатилади.

Эътибор қаратадиган бўлсак, ўзбек халқи ижодни севадиган, унга қизиқиши катта бўлган ва санъаткорларга ўзгача ҳурмат билан қарайдиган халқ ҳисобланади. Ҳаттоки, ҳайдовчиларда ҳам истеъдод бордек туюлган ҳолатларга кўпчилик гувоҳ бўлган. Масалан, бегона ҳайдовчи билан йўлда кетаётганингизда, миллий муסיқа ёки мақом янграган вақтда машина рули устига уриб, усул бериб, хофиз билан биргаликда ашулаларни куйлаш ҳолатларига кўпчилик гувоҳ бўлган. Бу қайсидир маънода истеъдод бўлса, қайсидир маънода асарларни кўп эшитиш, миллий маданиятнинг шаклланганлиги, хонадондаги муҳит натижасида вужудга келган. Айтмоқчимизки, мақом санъатини қобилияти йўқ инсон ижро эта олмайди деган фикрдан йироқдамиз. Ҳар бир натижа ҳаракат ва меҳнат устига қурилиши айна ҳақиқатдир. Ҳеч бир инсон у ёки бу соҳанинг мутахассиси бўлиб туғилмайди. Барчаси меҳнат эвазига эришилади. Ҳаётнинг асосий қоидаларидан бири ҳам айнан тўхтамаслик, ҳаракатчанлик ва натижадорликдир.

Фикримизча, ҳақиқатдан ҳам ўзбек муסיқа санъатининг ривожланиши ёки тарқалиши бир киши билан боғлиқ бўлмайди. Бунда, устоз-шогирд анъаналари, авлоддан-авлодга, оғиздан-оғизга ўтиш каби жараёнлар муҳим аҳамият касб этади. Шу боис, И.Ганиева шундай ёзади: «муайян бир асарларнинг айнан эркин йўналишидаги намуналари юзага келиши ҳам воҳанинг характерли услубларининг маҳсулидир. Шу аснода амалиётда «Чоргоҳ», «Ушшоқ», «Танавор» ва бошқа асарларнинг эркин ижрога хос бўлган ёввойи намуналари юзага келган. Бу асарлар ижрочилик

⁴⁹ Муртозова С.Б. XIX аср охири - XX асрнинг 80-йилларида Ўзбекистон муסיқа маданиятидаги трансформация жараёнлари: Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертацияси (07.00.01 -Ўзбекистон тарихи). – Тошкент: 2018. – Б.18.

амалиётда «Ёввойи Чоргоҳ», «Ёввойи Ушшоқ», «Ёввойи Танавор», ёки «Дайди Танавор» номлари билан машҳурдир»⁵⁰.

Шу билан бирга, ўзбек мусиқа санъатининг ўзига хос хусусиятлари ҳам айна мана шу жараёнларда ўзини намоён қилади. Устоз ва шогирд ўртасидаги муносабатлар фақатгина ўзбек халқида юксак даражага кўтарилган, десак адашмаган бўламиз. Айнан шу анъаналар ҳам бизга тарихдан мерос бўлиб қолиб, бугунги ахборот асрида ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. Ўзбек ёш мусиқачилари ҳаттоки ўтган аср ижрочиларини ҳам «устоз», «уста», «ҳофиз» дея эътироф этиб, уларга юксак ҳурмат келтирадидилар.

Туркистон худуди Шарқ мумтоз мусиқаси маданияти шаклланган ва ривож топган марказлардан бири ҳисобланади. Бироқ асрлар давомида ўзбек халқи маънавий меросининг асосига айланган миллий ва мумтоз мусиқа маданияти Россия империяси мустамлакачилиги ва собиқ Иттифок даврида маълум тазйиқларни бошидан ўтказган. Шунингдек, Туркистон ўлкаси Россия империяси мустамлакасига айлантирилгач, мустамлакачилар ўлкада рус ва Европа мусиқа санъатини тарғиб этиш мақсадида европача мусиқа муассасаларини ташкил эта бошладидилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Лосев А.Ф. Музыка как предмет логики. – М.: 1990. – Б.195-392.
2. Турсунова Л. Ёшлар мусиқа маданиятини тадқиқ этишнинг долзарб вазифалари // Международный научный журнал № 11 (100), часть 2 «Новости образования: исследование в XXI веке». 2023. – Б. 657
3. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М.: Республика, 1992. – Б. 214.
4. Муртозова С.Б. XIX аср охири - XX асрнинг 80-йилларида Ўзбекистон мусиқа маданиятидаги трансформация жараёнлари: Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертацияси (07.00.01 -Ўзбекистон тарихи). – Тошкент: 2018. – Б.18.
5. Ганиева И.А. Ўзбек мусиқасида Танавор» (Тарихий ва назарий муаммолар кесимида): Санъатшунослик номзоди илмий даражасини олиш

⁵⁰ Ганиева И.А. Ўзбек мусиқасида Танавор» (Тарихий ва назарий муаммолар кесимида): Санъатшунослик номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертацияси (17.00.02 – Мусиқа санъати). –Тошкент: 2008. – Б. 17.

учун тақдим этилган диссертацияси (17.00.02 – Мусиқа санъати). –Тошкент:
2008. – Б. 17.

